
Alenka KRAŠOVEC, Tina KOGOVŠEK*

NEZAUPANJE, NEZADOVOLJSTVO ALI NEZNANJE? KVALITATIVNA ANALIZA NEVELJAVNIH GLASOVNIC NA VOLITVAH V EVROPSKI PARLAMENT**

Povzetek. Raznovrstne študije neveljavnih glasovnic le-te razumejo na različne načine, v pomembni meri pa jih vidijo tudi kot možnost izraza protesta volivcev. Kvalitativna analiza neveljavnih glasovnic na volitvah v Evropski parlament v Sloveniji razkriva, da so jih volivci uporabili tudi kot način izraza protesta. Podrobnejša analiza uporabljenih repertoarjev in narativov razkriva zlasti nezaupanje oziroma nezadovoljstvo nad ponujenimi kandidati na volitvah, še v večji meri pa jezo, kritiko sistema, politike ali/in politikov ter njihovega delovanja. V bistveno manjši meri pa je opazna kritika demokracije kot sistema vladavine. Kvalitativna analiza neveljavnih glasovnic na volitvah v Evropski parlament v tem pogledu pritrjuje nekaterim preteklim ugotovitvam. Vendar pa določeni podatki kažejo tudi na neznanje oziroma zmote volivcev pri oddaji glasovnice z bolj kompleksno strukturo.

Ključni pojmi: neveljavna glasovnica, protest, volitve, nezaupanje, nezadovoljstvo, evropski parlament, Slovenija.

UVOD

V modernih predstavniških demokracijah so volitve zelo pomemben del demokratičnega procesa ter imajo različne funkcije, ki jih Katz (2000) razdeli v dve veliki skupini: na sistemske (kaj in kako volitve pripomorejo k udeležanju demokracije in delovanju političnega sistema) in personalne (kakšne so funkcije in pomen volitev za državljane in voljene posameznike). Zato ne preseneča,

* Dr. Alenka Krašovec, redna profesorica, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija, e-pošta: alenka.krasovec@fdv.uni-lj.si; Dr. Tina Kogovšek, redna profesorica, Fakulteta za družbene vede, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Slovenija.

** Izvirni znanstveni članek. Raziskovalno delo je potekalo v okviru raziskovalnega programa P5-0136 Politološke raziskave, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.
DOI: 10.51936/tip.62.1.129

da so volitve in procesi ter institucije, ki jih vzpostavljajo, pogosto in raznoliko preučevani fenomeni in procesi. V tem pogledu raziskovalci v zelo veliki meri preučujejo volitve tudi z vidika politične participacije oziroma volilnega vedenja volivcev. Ob tem Fossati in Martinez I Coma (2020) ter Lioy (2024) izpostavljajo, da čeprav se raziskovalna pozornost v tem okviru osredotoča na pojasnjevanje volilnega vedenja volivcev, vključno z vprašanjem volilne udeležbe, se v bistveno manjši meri preučuje določeni vidik tega vedenja, in sicer neveljavne glasovnice. Oddaja neveljavne glasovnice, tj. glasovnice, na kateri volja volivcev zaradi različnih razlogov ni nedvoumno izražena oziroma izražena volja volivcev ne upošteva pravil glasovanja, ki volitve v posamezni državi vzpostavljajo, je namreč vidik volilnega vedenja (Lioy 2024). Fossati in Martinez I Coma (2020) pravita, da sta volilna udeležba in oddaja neveljavne glasovnice medsebojno povezana, celo dopolnjujoča se in zaporedna elementa, čeprav imata različne posledice.

Neveljavne glasovnice, najsi bo tiste popolnoma prazne, ali tiste, ki so na različne načine počekane, prečrtane itd. in z njih po vzpostavljenih pravilih glasovanja v določeni državi ni nedvoumno razvidna volja volivca, imajo pomembne funkcije in posledice za sistem, družbo in posameznika. Tako ne preseneča, da se je v zadnjih dveh desetletjih povečalo število empiričnih raziskav neveljavnih glasovnic (Kouba in Lysek 2019). To se ni zgodilo samo zaradi globalnega porasta števila in deleža neveljavnih glasovnic v odnosu do vseh oddanih glasovnic, ampak tudi zaradi mnogih razlik med državami v tem pogledu (Power in Garand 2007; Driscoll in Nelson 2014; Superti 2016; 2020).

Kouba in Lysek (2019) sta v metaanalizi 28 člankov, objavljenih do junija 2018, poudarila, da so bile zgodnje raziskave (študije primera ali primerjalne študije, osredotočene na eno ali več časovnih točk) pojasnjevanja neveljavnih glasovnic makro analize na agregirani ravni; ta vrsta raziskav še vedno močno prevladuje. Kljub vsemu so se kasneje pojavile tudi nekatere raziskave, ki izpostavljajo pojasnjevanje neveljavnih glasovnic z analizami lastnosti anketirancev, nekatere pa kombinirajo oba vidika. Vse omenjene raziskave so kvantitativne, medtem ko so kvalitativne raziskave, ki bi obravnavale vsebino neveljavnih glasovnic, zelo redke. Carrion-Yaguana in Carroll (2024) izpostavita, da so empirične raziskave pojasnjevanja neveljavnih glasovnic pogosto prikazale nekonsistentne ugotovitve, kar pa ni presenetljivo, če upoštevamo raznolikost metodoloških pristopov ter tudi različne kontekste raziskav. Kljub vsemu lahko ugotovimo, da je bil glavni poudarek empiričnih raziskav neveljavnih glasovnic namenjen pojasnjevanju stopnje oziroma obsega neveljavnih glasovnic ter tudi želji pojasniti, kaj motivira oddajo takih glasovnic.

Naša raziskava bo ena redkih, ki je osredotočena na kvalitativno raziskovanje neveljavnih glasovnic, saj je naš glavni namen razkriti in analizirati osnovne repertoarje in narative na neveljavnih glasovnicah, vse to s ciljem odgovoriti na vprašanje, v kolikšni meri so te glasovnice odsev protestne politike oziroma kakšen protest razkrivajo; protest in/ali nezaupanje proti sistemu, demokraciji, političnim strankam, kandidatom, Evropski uniji ali kaj drugega. Ni pa naš cilj

na tem mestu narediti bolj poglobljene analize, ki bi vsebovala tudi natančnejšo kontekstualno analizo kompleksnosti podatkov na glasovnicah, kot je na primer pomen kombinacij različnih elementov na glasovnicah, saj nekateri volivci svoje mnenje o politiki in politikih izražajo na zelo kompleksne načine. Tako smo na primer v primeru volitev, analiziranih v nadaljevanju, našli kar 22 različnih kombinacij različnih odzivov volivcev, ki imajo lahko svoje specifične pomeni. Prav tako je različen širši kontekst vrste volitev (npr. za predsednika države, državni zbor ali za evropski parlament). Tako bo to predvsem eksploratorna analiza neveljavnih glasovnic na volitvah v Evropski parlament leta 2019, pri čemer pa bodo izpostavljene tudi nekatere primerjave z ugotovitvami analize takih glasovnic na predsedniških volitvah leta 2017.¹

DEJAVNIKI NEVELJAVNIH GLASOVNIC

Kot izpostavitava Lundell in Högström (2021), se je večina raziskav ukvarjala z eno ali več od treh najpogostejše preučevanih skupin dejavnikov neveljavnih glasovnic: institucionalni dejavniki (npr. obveznost glasovanja, vrsta oziroma značilnost volilnega sistema, struktura glasovnice), socioekonomski dejavniki (npr. stopnja izobrazbe, pismenosti, socialne marginalizacije) in politični oziroma protestni dejavniki (npr. tesnost tekmovanja, protest proti sistemu, politiki, političnim strankam, nezaupanje v institucije oziroma politike). Kouba in Lysek (2019, 769) sta opozorila, da v resnici na mnogih volitvah različne skupine dejavnikov neveljavnih glasovnic zelo verjetno soobstajajo, Power in Garand (2007, 434) sta poudarila, da so razlogi za oddajo neveljavnih glasovnic lahko povezani z različnimi, prej omenjenimi skupinami dejavnikov, Cox in Le Foulon (2024, 5) pa, da se lahko medsebojno tudi krepijo (npr. kompleksna struktura glasovnice in nizka stopnja izobrazbe). Lundell in Högström (2021) sta povzela ugotovitve številnih raziskav ter izpostavila, da se raziskovalci strinjajo zlasti glede najpomembnejših dejavnikov neveljavnih glasovnic – obveznost glasovanja, kakovost demokracije in struktura glasovnice. Je pa Cohen (2018a, 111) že pred tem izpostavila, da so se številni raziskovalni modeli neveljavnih glasovnic v največji meri osredinili na kontekste oziroma dejavnike, ki se praviloma spreminjajo počasi, če sploh se. Čeprav priznava, da so to lahko v določenih pogledih zelo pomembni vidiki raziskovanja, pa je opozorila, da taki konteksti oziroma dejavniki le težko pojasnijo dinamiko sprememb stopnje oziroma obsega neveljavnih glasovnic na zaporednih volitvah. To lahko zagotovi zlasti skupina političnih oziroma protestnih dejavnikov, povezanih s stopnjo ali značilnostjo tekmovanja med političnimi strankami oziroma kandidati, (ne)zadovoljstvom in (ne)zaupanjem volivcev s politiko in institucijami.

¹ V Sloveniji je bilo opravljenih le nekaj raziskav neveljavnih glasovnic; raziskava Kogovšek in Krašovec (2020) na primeru predsedniških volitev leta 2017 ter dve zaključni deli študentov na različnih stopnjah študija – Božičko (2018) na primeru predsedniških volitev leta 2017, ki je bolj kvalitativno usmerjena študija, in Filli (2022) na primeru lokalnih volitev leta 2018, ki je pripravil bolj kvantitativno usmerjeno študijo.

Čeprav bomo pozornost v našem članku namenili zlasti neveljavnim glasovnicam kot izrazu protestne politike, bomo najprej kratko predstavili nekatere najpomembnejše razmisleke ter ugotovitve o pomenu pogosto analiziranih institucionalnih in socioekonomskih dejavnikov na neveljavne glasovnice.

Institucionalni dejavniki

Kot pravita Martinez I Coma in Werner (2019), institucionalni pristop v pojasnjevanju neveljavnih glasovnic poudarja pomen kombinacije volilnih pravil in značilnosti strankarskega sistema. V tej skupini dejavnikov je na vrhu pomembnosti pojasnjevanja stopnje oziroma obsega neveljavnih glasovnic pri mnogih avtorjih vprašanje obveznosti ali prostovoljnosti volilne udeležbe. Mnoge raziskave (npr. McAllister in Makkai 1993; Power in Roberts 1995; Power in Garand 2007; Superti 2016; Kouba in Lysek 2019; Cohen 2018a; Martinez I Coma in Werner 2019) namreč potrjujejo, da je moč v državah z obvezno volilno udeležbo zaslediti višjo stopnjo oziroma obseg neveljavnih glasovnic kot v sistemih, kjer je volilna udeležba prostovoljna.

Vrsta volilnega sistema, zlasti pa z njim povezana struktura glasovnice, tako v pogledu njene kompleksnosti kot tudi možnosti izbire med političnimi strankami oziroma kandidati, je med pomembnimi institucionalnimi dejavniki neveljavnih glasovnic. Ugotovitve o pomembnosti vpliva tega dejavnika na stopnjo oziroma obseg neveljavnih glasovnic pa so bolj heterogene kot pri prvem omenjenem dejavniku. Ko govorimo o strukturi glasovnice z vidika njene kompleksnosti, mnoge raziskave kažejo predvsem, da večja kot je kompleksnost glasovnice oziroma bolj ko se oddaljujemo od kategoričnega glasovanja, večja je verjetnost, da bo volivec pri oddaji glasu naredil napako ali pa nad glasovnico obupal in oddal prazno, zlasti naj bi bilo to prisotno pri t. i. odprtih glasovnicah, do določene mere pa tudi v sistemih s preferenčnim glasovanjem (Power in Roberts 1995; Taylor 2012; Pachon et al. 2017; Cunha Silva in Crisp 2022; Cox in Le Foulon 2024). Pomen strukture glasovnice je za stopnjo oziroma obseg neveljavnih glasovnic lahko pomemben še zlasti ob spremembah strukture glasovnic kot posledice sprememb volilnega sistema oziroma njenih elementov. Že pred skoraj sto leti je Mott (1926) tako opozoril, da vsaka sprememba volilnega sistema oziroma strukture glasovnice med volivce vnaša določeno zmedo. Ob tem velja izpostaviti, da tudi oblikovanje glasovnice (npr. navodila na njej, o tem, kdaj je glasovnica neveljavna, in navodila, kako narediti glasovnico veljavno) vpliva na to, ali bodo volivci oddali veljavno ali neveljavno glasovnico (Kimball in Kropf 2005).

Po drugi strani pa je struktura glasovnice pomembna tudi z vidika možnosti izbire med političnimi strankami oziroma kandidati. Tako so McAllister and Makkai (1993), Power in Garand (2007), Moral (2016) ter Martinez I Coma in Werner (2019) povezali značilnosti volilnega sistema z značilnostmi strankarskega sistema, pa tudi značilnostmi tekmovanja na volitvah s stopnjo oziroma obsegom neveljavnih glasovnic. Z naraščanjem velikosti volilne enote naj bi se

na glasovnicah pojavilo več političnih strank oziroma kandidatov, kar naj bi po eni strani volivcem ponujalo več možnosti za odločanje med njimi. »Večja ponudba« naj bi povzročila večjo možnost izbire, zato bi volivci na glasovnicah lažje našli stranke oziroma kandidate, ki jim želijo oddati svoj glas. Vse to naj bi po nekaterih ugotovitvah vplivalo na nižjo stopnjo oziroma obseg neveljavnih glasovnic (npr. Power in Garand 2007). Mogoče presenetljivo pa je več raziskav pokazalo, da »večja ponudba« lahko povzroči večjo stopnjo oziroma obseg neveljavnih glasovnic. To naj bi bilo povezano s povečanjem težavnosti odločanja volivca med mnogimi strankami oziroma kandidati. Ali kot pravita Cox in Le Foulon (2024), tak položaj lahko vodi v kognitivno obremenitev volivca, zmedenost, frustracijo in njegov umik od odločitve, komu oddati glas; ta obremenitev naj bi bila zlasti vidna med manj izobraženimi volivci. Te vidike je preučevala tudi Cohen (2018a), ki pa je ni zanimalo samo število političnih strank oziroma kandidatov na glasovnicah, ampak spremembe v obsegu ponudbe strank oziroma kandidatov.

Posamezni raziskovalci so analizirali tudi vpliv nekaterih drugih institucionalnih dejavnikov na stopnjo oziroma obseg neveljavnih glasovnic, npr. uporabo volilnih strojev za oddajo volilnega glasu, (ne)obstoje dvodomnosti, pomen volitev (t. i. drugorazredne volitve ali volitve prvega reda ipd.), a se ti dejavniki niso izkazali za (zelo) pomembne.

Socioekonomski dejavniki

Izhodišče raziskovalcev, ki so se v svojih analizah ukvarjali z vplivom socioekonomskih dejavnikov, je, da je družbena struktura pomemben dejavnik stopnje oziroma obsega neveljavnih glasovnic. Med najpogostejše preučevanimi v tej skupini dejavnikov so stopnja izobrazbe, pismenosti, urbanizacije in etnična heterogenost, v manjši meri pa tudi starost, nezaposlenost. Analize pa pogosto niso pokazale enostavnih razlag o pomembnosti in smeri povezanosti med temi dejavniki ter stopnjo oziroma obsegom neveljavnih glasovnic (Kouba in Lysek 2019).

Nižja stopnja izobrazbe volivcev naj bi vplivala na njihovo nižjo stopnjo znanja in informiranosti o politiki ter tako tudi na zmožnost volivcev, da opravijo ozaveščeno izbiro med strankami oziroma kandidati na glasovnici; tako so npr. McAllister in Makkai (1993), Power in Roberts (1995), Kimball in Kropf (2005), Hill in Young (2007), Lundell in Högström (2021) ugotovili, da se v tem primeru povečuje možnost oddaje neveljavne glasovnice. Podobno je tudi s pomenom stopnje pismenosti. Dejansko bi lahko razmišljali tudi o medsebojni povezanosti obeh dejavnikov ter ju razumeli kot vprašanje stopnje družbene marginalizacije. V takih okoljih se namreč pogostejše dogodi, da volivci zaradi pomanjkanja znanja, informacij, izkušenj in političnih veščin (nenamerno) oddajo neveljavno glasovnico. Ti dejavniki so še pomembnejši v okoljih z visoko kompleksnostjo glasovnice (McAllister in Makkai 1993; Hill in Young 2007; Driscoll in Nelson 2014). To pa pomeni, da se tesno prepletata dve skupini dejavnikov neveljavnih glasovnic: institucionalna in socioekonomska. Zato ne preseneča, da so nekateri

(Stiefbold 1965; Power in Roberts 1995; Power in Garand 2007) poudarili, da lahko le kombinacija skupin dejavnikov zagotovi veliko pojasnjevalno moč stopnje oziroma obsega neveljavnih glasovnic.

Zulfikarpasic (2001) je s svojimi analizami izzvala zgornje ugotovitve o povezanosti med stopnjo izobrazbe in stopnjo oziroma obsegom neveljavnih glasovnic; v njeni raziskavi se je namreč izkazalo, da so volivci, ki oddajo neveljavne glasovnice, v povprečju višje izobraženi kot povprečni volivec, kar naj bi nakazovalo, da je oddaja take glasovnice predvsem oblika izražanja protesta, bolj značilnega za višje izobražene volivce. Martinez I Coma in Werner (2019) sta bila podobnega mnenja, saj sta zapisala, da lahko višja stopnja izobrazbe volivce opremi za uporabo bolj prefinjenih oblik protesta; oddaja neveljavne glasovnice naj bi bila po njunem prepričanju taka oblika izražanja protesta.

Tudi pri preučevanju pomena stopnje urbanizacije na stopnjo oziroma obseg neveljavnih glasovnic so se pokazale različne ugotovitve, čeprav je več podatkov, da višja stopnja urbanizacije zmanjšuje stopnjo oziroma obseg neveljavnih glasovnic (Zulfikarpasic 2001; Power in Garand 2007; Kouba and Lysek 2019). Bolj jasna povezava se je pokazala med etnično heterogenostjo in stopnjo oziroma obsegom neveljavnih glasovnic – večja heterogenost vpliva na večjo stopnjo oziroma obseg neveljavnih glasovnic, so ugotovili npr. McAllister in Makkai (1993), Martinez I Coma in Werner (2019). Pri tem pa dodali, da se večja etnična heterogenost populacije pogosto povezuje z nižjimi stopnjami izobrazbe, politične informiranosti in izkušenosti.

NEVELJAVNE GLASOVNICE KOT IZRAZ PROTESTNE POLITIKE

Če sta kratko predstavljeni skupini dejavnikov pojasnjevanja stopnje oziroma obsega neveljavnih glasovnic jasno nakazovali, da je oddaja take glasovnice zlahka (tudi) posledica kompleksnosti volilnega procesa in/ali nezadostne usposobljenosti volivcev ter tako nenamerne oddaje neveljavne glasovnice, raziskovalci za tretjo skupino dejavnikov izpostavljajo, da je oddaja neveljavne glasovnice dejansko v funkciji želje volivcev izraziti protest. Alvarez et al. (2018) so v svoji taksonomiji protestne politike na volitvah oddajo prazne glasovnice ali glasovnice, ki jo volivci tudi na drugačen način naredijo za neveljavno, umestili v eno izmed petih oblik take politike na volitvah.

Stiefbold (1965), Ugglja (2008), Moral (2016), Alvarez et al. (2018), Cohen (2018b), Fossati in Martinez I Coma (2020), Superti (2020), Cunha Silva in Crisp (2022) ter Lioy (2024) ugotavljajo, da so vzroki za izražanje protesta lahko raznovrstni: od zaznane neodzivnosti političnih elit, nezadovoljstva z delovanjem sistema, nosilcev oblasti, demokracije, ekonomskim položajem ali ekonomskim sistemom, prek nezaupanja v (politične) institucije ali splošno gledano v politiko do nezadovoljstva s ponujenimi kandidati ali, splošneje, z možnostjo izbire na volitvah, pa tudi nezmožnostjo doseganja sprememb. Vsekakor pa lahko imajo neveljavne glasovnice funkcionalni pomen za demokracije; služijo lahko kot nekakšen barometer nezadovoljstva ali zgodnji opozorilni sistem pred morebitnimi

za demokracijo neželenimi ali nesprejemljivimi političnimi stališči, ki obstajajo ali se oblikujejo med volivci (Stiefbold 1965, 407) ali pa imajo instrumentalni namen, saj nakazujejo nezadovoljstvo z obstoječim političnim položajem (Driscoll in Nelson 2014, 549).

Ob tem Cohen (2018b) opozori, da se lahko motiv za izražanje protestne politike med posameznimi volitvami tudi spremeni. Superti (2016) in Cohen (2018b) sta poudarili, da je oddaja neveljavne glasovnice dandanes resda razširjena oblika izražanja političnega protesta, a je ne moremo razlagati kot moderni fenomen. Tako menita tudi Obradovic-Wochnik in Wochnik (2014). Sta pa slednja še izpostavila, da je bila oddaja neveljavne glasovnice v tem pogledu dolgo časa raziskovalno zapostavljena, saj je to oblika protesta, ki je javnosti nevidna. Pri raziskovanju dejavnikov neveljavnih glasovnic, zlasti pa v razumevanju le-teh kot izraza protestne politike, je zelo pomembno metodološko vprašanje, kako ločiti neveljavne glasovnice kot akt namernega delovanja (protesta) od neveljavnih glasovnic kot akta nenamernega delovanja oziroma volivčeve napake (Alvarez et al. 2018). Ta metodološki problem so izpostavili tudi nekateri drugi raziskovalci, npr. McAllister in Makkai (1993), Power in Garand (2007), Driscoll in Nelson (2014). Slednja ob tem opozarjata, da če vse neveljavne glasovnice brez kritične distance označimo za akt namernega delovanja oziroma izraz protesta, zanemarjamo možnost, da so se volivci v volilnem procesu nenamenoma in zaradi različnih vzrokov tako zmedli, da so oddali neveljavno glasovnico, po drugi strani pa obstoji nevarnost sistematičnega podcenjevanja nezadovoljstva volivcev, če vse neveljavne glasovnice interpretiramo zgolj kot napake volivcev. Ugglja (2008) je prepričan, da je oddajo neveljavne glasovnice težko videti kako drugače kot izraz protesta. Aron in Superti (2022) imata o tem jasno stališče, saj menita, da dejstvo, da so volivci pripravljeni oditi na volišče, po potrebi tudi čakati v vrsti, da na koncu oddajo neveljavno glasovnico, nosi jasno protestno sporočilo. Driscoll in Nelson (2014) sta bolj zadržana pri povezovanju neveljavnih glasovnic in razumevanja tega dejanja kot izvajanja protestne politike; prepričana sta, da so prazne neveljavne glasovnice posledica pomanjkanja (političnih) informacij volivcev, njihove ignorance ali apatije, druge vrste neveljavnih glasovnic pa so jasen izraz političnega protesta. O povezavi med značilnostjo neveljavne glasovnice in razumevanje le-te kot izraza protestne politike je že pred desetletji pisal Stiefbold (1965), ki je prazne neveljavne glasovnice videl kot odraz šibke protestne politike. Medtem naj bi bile druge vrste neveljavnih glasovnic (npr. počekane, z dodanimi slikami, popisane z znaki, s slogani, z izjavami) odraz večje stopnje protestne politike (Stiefbold 1965; Hill in Young 2007; Driscoll in Nelson 2014).

Tovrstne razprave resda razkrivajo marsikatera nestrinjanja med raziskovalci o tem, kako razumeti neveljavne glasovnice – kot izraz protestne politike ali kot posledico napake volivcev pri oddaji glasovnice (Cohen, 2018b), a odpirajo nove, dodatne poti razmišljanja o »sporočilih«, ki jih take glasovnice prinašajo. Razumevanje takih »sporočil« pa kliče k odmiku od izrazitega kvantitativnega k vsaj začetnemu kvalitativnemu raziskovanju neveljavnih glasovnic.

NEVELJAVNE GLASOVNICE TER INSTITUCIONALNI IN DRUŽBENOPOLITIČNI KONTEKST V SLOVENIJI

Slovenija je leta 2004 postala polnopravna članica Evropske unije in tega leta so bile v Sloveniji tudi prvič izvedene volitve v Evropski parlament. Volilni sistem je ostal od prvih volitev leta 2004 do zadnjih volitev leta 2024 v bistvu enak; celotna Slovenija je ena volilna enota, uporablja se proporcionalni volilni sistem, z možnostjo oddaje enega preferenčnega glasu, za razdelitev mandatov je uporabljena t. i. d'Hondtova formula, za sestavo kandidatnih list pa je uveljavljena spolna kvota, velikost volilne enote pa se je spremenila s 7 (leta 2004) na 9 (leta 2024). Povedano pomeni, da volivec za volitve v Evropski parlament na volitvah dobi glasovnico, na kateri je praviloma in v primerjavi z volitvami v državni zbor ali za predsednika države napisanih več kandidatnih list in skupno gledano veliko kandidatov. Če upoštevamo še možnost oddaje preferenčnega glasu, potem lahko rečemo, da je struktura glasovnice za te volitve bolj kompleksna kot za ostali dve omenjeni vrsti volitev, izvedenih na nacionalni ravni. Verjetno prva izkušnja s tako, bolj kompleksno strukturo glasovnice tudi vsaj deloma pojasni relativno velik delež neveljavnih glasovnic na prvih volitvah v Evropski parlament (Tabela 1).

*Tabela 1: NEVELJAVNE GLASOVNICE NA VOLITVAH V EVROPSKI PARLAMENT
V SLOVENIJI V OBDOBJU 2004–2024*

	Število neveljavnih glasovnic	Delež neveljavnih glasovnic od vseh oddanih glasovnic
2004	25.938	5,6
2009	18.586	3,9
2014	17.590	4,2
2019	10.382	2,1
2024	31.182	4,4

Vir: Državna volilna komisija; <https://www.dvk-rs.si/>.

Kot so izpostavili različni avtorji, je pričakovati, da se skozi leta volivci na spremembe oziroma razlike v strukturi glasovnice navadijo oziroma pravila o tem, kako oddati veljavno glasovnico, bolje spoznajo. Tako verjetno v tem pogledu ne preseneča, da je viden trend upadanja deleža neveljavnih glasovnic skozi leta, in sicer ob zelo podobni (nizki) stopnji volilne udeležbe. Porast tega deleža je moč videti na zadnjih volitvah, pri čemer pa je treba povedati, da se je v primerjavi s preteklimi volitvami v Evropski parlament volilna udeležba povečala (z dobrih 24 % oziroma 28 % na skoraj 42 %). Predvidevamo, da se je verjetno vsaj del volivcev leta 2024 prvič srečal s tako, bolj kompleksno strukturo glasovnice.

Če je ta institucionalni okvir v dveh desetletjih, odkar se v Sloveniji izvaja tudi volitve v Evropski parlament, ostal dejansko stabilen, pa se je v širšem

družbenem in političnem kontekstu Slovenije v tem obdobju marsikaj spremenilo. Tu imamo v mislih zlasti zaupanje volivcev v politične institucije in politike, zadovoljstvo ljudi z delovanjem demokracije, njihov interes za politiko itn. Kot razkrivajo longitudinalni javnomnenjski podatki raziskave Slovensko javno mnenje (*Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij*—CJMMK)² ter Tufis et al. (2024) v bazi projekta Truedem³, zaupanje volivcev v politične institucije in politike vse od začetka 90. let 20. stoletja v Sloveniji do danes ni bilo nikoli (zelo) visoko, a vseeno je mogoče skozi čas videti (izraziti) padec zaupanja v politike oziroma politiko ter najpomembnejše politične institucije – državni zbor, politične stranke, Evropski parlament in tudi v predsednika Republike Slovenije. Podobno tudi zadovoljstvo volivcev z delovanjem demokracije ni visoko. Kritično nizke vrednosti zaupanja oziroma zadovoljstva so bile zaznane v času največje ekonomske in finančne krize (2009–2013) (Krašovec in Johannsen 2016). Čeprav se je zaupanje v navedene institucije ter zadovoljstvo z delovanjem demokracije v zadnjih letih nekoliko povečalo, so to še vedno (zelo) nizke ravni. Kot kažejo podatki v bazi Truedem, leta 2014 na primer 34 % volivcev sploh ni zaupalo politikom, 31 % jih sploh ni zaupalo političnim strankam, 24,4 % državnemu zboru in 16,6 % Evropskemu parlamentu; leta 2018 so ti deleži nezaupanja nekoliko nižji (pri politikih je bil ta delež 23 %, pri strankah 20,6 %, pri državnem zboru 15,6 % in Evropskem parlamentu 14,3 %). Kljub takim (relativno visokim) stopnjam nezaupanja v najpomembnejše politične institucije in zadovoljstva z delovanjem demokracije pa slovenski volivci praviloma ne vidijo alternative v ukinitvi demokratičnega sistema oziroma zamenjavi le-tega z drugačnim sistemom.

Podatki o teh vidikih družbenopolitičnega konteksta nam dajejo izhodišče o tem, da (vsaj del) neveljavne glasovnice v Sloveniji lahko verjetno vidimo in razumemo (tudi) kot izraz protestne politike. Kvalitativna analiza neveljavnih glasovnic nam bo ponudila vpogled v (del) repertoarje in narative na takih glasovnicah. Iz te analize lahko dalje (vsaj deloma) ugotovimo, v kolikšni meri so te glasovnice odsev protestne politike oziroma kakšen protest razkrivajo.

ZNAČILNOSTI NEVELJAVNIH GLASOVNIC NA VOLITVAH V EVROPSKI PARLAMENT 2019

Za analizo značilnosti neveljavnih glasovnic na volitvah v Evropski parlament leta 2019 v Sloveniji smo na podlagi slučajnega sistematičnega vzorca iz vsake volilne enote izbrali tri volilne okraje oziroma okrajne volilne komisije (skupaj torej 24)⁴ in jih z dopisom prek elektronske pošte zaprosili za pridobi-

² Ankete Slovensko javno mnenje so dostopne prek Arhiva družboslovnih podatkov: <https://www.fdv.uni-lj.si/raziskovanje/publikacije/arhiv-druzboslovnih-podatkov>.

³ Projekt Truedem – Trust in European Democracies, <https://www.truedem.eu/>. Podatki iz projekta so dostopni na povezavi <https://www.truedem.eu/resources-and-deliverables/online-data-analysis>.

⁴ V politološkem in pravnem pogledu je Slovenija za volitve v Evropski parlament le ena volilna enota, v tehnično-izvedbenem pogledu pa se volitve izvedejo v osmih volilnih enotah, pri čemer je vsaka volilna enota razdeljena na enajst volilnih okrajev.

tev kopij vseh neveljavnih glasovnic na voliščih znotraj delokroga posamezne izbrane okrajne volilne komisije. Na prošnjo so se odzvali v 21 okrajnih volilnih komisijah, pri čemer so nam iz vsake volilne enote kopije neveljavnih glasovnic poslali iz vsaj ene zaprosene okrajne volilne komisije oziroma volilnega okraja. Število neveljavnih glasovnic na področjih posameznih okrajnih volilnih komisij, ki so nam posredovale njihove kopije, je bilo zelo različno – od malo več kot 60 do nekaj nad 200. Dodatno so se volilni okraji, za katere so nam okrajne volilne komisije posredovale kopije neveljavnih glasovnic, razlikovali tudi po številu volilnih upravičencev. Kot napovedano, bodo ob analizi neveljavnih glasovnic na volitvah v Evropski parlament leta 2019 izpostavljene tudi nekatere primerjave z ugotovitvami analize takih glasovnic na predsedniških volitvah leta 2017, na katerih je bil uporabljen enak metodološki pristop pridobivanja podatkov (glej Kogovšek in Krašovec 2020). Se pa omenjene volitve medsebojno v mnogočem razlikujejo (npr. struktura glasovnic, stopnja individualizacije volitev, (ne)zaupanje v institucijo predsednika države oziroma Evropski parlament ...), kar naj bi vplivalo na razlike v analiziranih vidikih neveljavnih glasovnic, tj. osnovnih repertoarjih in narativih na neveljavnih glasovnicah.

V Sloveniji se kot neveljavne glasovnice štejejo vse glasovnice, na katerih volja volivcev zaradi različnih razlogov ni nedvoumno izražena oziroma izražena volja volivcev ne upošteva pravil glasovanja, ki volitve vzpostavljajo.

Kvantitativna analiza neveljavnih glasovnic

Skupaj je bilo analiziranih 2.375 neveljavnih glasovnic. Pri tem je treba povedati, da je kvantitativna analiza teh glasovnic narejena na osnovni opisni ravni (absolutne frekvence in odstotki posameznih vrst neveljavnih glasovnic).

Kot vidimo v Tabeli 2, skoraj 60 % analiziranih neveljavnih glasovnic predstavljajo glasovnice, ki so imele več obkroženih kandidatov (bodisi na eni bodisi na različnih kandidatnih listah), pri čemer pa je na dodatnih 13 % neveljavnih glasovnic tudi obkroženih več kandidatov, ampak dosledno po en iz vsake od kandidatnih list; nekaj pa je tudi takih, na katerih so bile obkrožene vse liste. Zlasti podatek o dosledno obkroženem enem kandidatu iz vsake od kandidatnih list bi lahko interpretirali kot vpliv zmote oziroma neznanja volivcev na oddajo neveljavne glasovnice v kontekstu bolj kompleksne strukture glasovnice in možnosti oddaje preferenčnega glasu. Veliko (20 % vseh analiziranih) je tudi neveljavnih glasovnic, ki so bile na različne načine prečrtane.

Ob upoštevanju nekaterih že omenjenih institucionalnih in kontekstualnih razlik je zanimivo primerjati značilnosti neveljavnih glasovnic na volitvah predsednika države leta 2017 (glej Kogovšek in Krašovec 2020) in volitvah v Evropski parlament leta 2019, saj v tem vidiku lahko izpostavimo nekatere pomembne razlike. Glede na predstavljene ugotovitve različnih avtorjev bi lahko rekli, da je bilo na predsedniških moč razbrati več protestne politike kot na evropskih volitvah. Na prvih omenjenih volitvah leta 2017 so okoli polovico vseh neveljavnih glasovnic predstavljale tiste, ki so bile prečrtane (prečrtani so bili vsi kandidati);

če tem dodamo še okoli 30 % oziroma 40 % (odvisno od kroga volitev) analiziranih glasovnic, na katerih so bili dopisani kandidati, besedilo, risba, čačka, vidimo, da je bilo v veliki meri izraženo nezadovoljstvo oziroma nezaupanje v kandidate oziroma določen protest; kar je po mnenju Stiefbold (1965), Hill in Young (2007), Driscoll in Nelson (2014) odraz večje stopnje protestne politike, po mnenju Superti (2015, 13) pa bolj hrupna verzija oddaje prazne glasovnice, lahko celo rečemo protestne politike.

Tabela 2: ŠTEVILO IN DELEŽ RAZLIČNIH KATEGORIJ ANALIZIRANIH NEVELJAVNIH GLASOVNIC⁵

	število	odstotek
Popolnoma prazne glasovnice	207	8,7
Prečrtane glasovnice	472	19,9
Več obkroženih kandidatov	1386	58,4
Na vsaki kandidatni listi obkrožen en kandidat ali obkrožene vse liste	314	13,2
Dopisani kandidati	22	0,9
Dopisano besedilo	94	4,0
Risba	23	1,0
Čačka	9	0,4
Neveljaven kandidat na uradni prazni glasovnici	10	0,4
Skupaj	2375	106,9

Vir: Lastna analiza.

Na volitvah v Evropski parlament leta 2019 je ta oblika protestne politike vidna v bistveno manjšem deležu; 20 % je bilo neveljavnih glasovnic, ki so bile prečrtane, na manj kot 10 % analiziranih neveljavnih glasovnicah pa so bili dopisani kandidati, besedilo, risba oziroma čačka. Na drugi strani je moč videti približno enak odraz šibke protestne politike po Stiefboldu (1965) – na obeh omenjenih volitvah je bil namreč delež popolnoma praznih neveljavnih glasovnic podoben (okoli 10 % in 15 %, odvisno od kroga volitev pri predsedniških volitvah; okoli 9 % na volitvah v Evropski parlament).

Iz teh kvantitativnih podatkov bi lahko sklepali, da so volivci z neveljavnimi glasovnicami na predsedniških volitvah leta 2017 izražali predvsem nezadovoljstvo s ponudbo kandidatov, saj je bilo več kot 60 % analiziranih neveljavnih glasovnic, na katerih so bili prečrtani vsi kandidati oziroma so bili

⁵ Skupni odstotek presega 100 %, ker so nekatere glasovnice štete večkrat. V določenem številu neveljavnih glasovnic se namreč pojavljajo različne kombinacije, kot so na primer prečrtana glasovnica z dopisanim besedilom, prečrtana glasovnica z obkroženimi več ali vsemi kandidati, prečrtana glasovnica z dopisanim kandidatom, besedilom in z risbo ipd. To pomeni, da se vsaj nekateri volivci odločijo svoje mnenje oziroma protest izraziti na kompleksnejši način.

kandidati dopisani, medtem ko je bilo take vrste protestne politike manj na volitvah v Evropski parlament leta 2019 – ti dve kategoriji sta predstavljali 25 % analiziranih neveljavnih glasovnic.

Kvalitativna analiza neveljavnih glasovnic

Za vsebinsko razkritje (značilnosti) protestne politike je bila pripravljena dodatna kvalitativna raziskava neveljavnih glasovnic. V tako analizo so bile vključene neveljavne glasovnice, a) ki niso bile popolnoma prazne; b) ki niso bile samo prečrtane (prečrtani vsi kandidati); c) kjer ni bilo samo obkroženih več kandidatov. Smatramo namreč, da so prav preostale kategorije neveljavnih glasovnic tiste, katerih analiza nam lahko razkrije repertoarje in narative protestne politike; kakšen protest razkrivajo: protest, nezadovoljstvo in/ali nezaupanje proti sistemu, demokraciji, političnim strankam, kandidatom, Evropski uniji ali čemu drugemu. Kodirali smo tako, da smo okvirno uporabili pristop v treh korakih, in sicer odprto, osno in selektivno kodiranje (npr. Neuman 2014, 480–85). Ob pregledu glasovnic smo v prvem koraku izpisali vse dopisane elemente, v drugem koraku pa smo jih razvrščali v tipične kategorije (kandidate, tekste, risbe itd.), znotraj teh pa še v podkategorije (na primer različne vrste dopisanih kandidatov). Pri določenih kategorijah je bila razvrstitev do določene mere arbitrarna, kot na primer pri vulgarnih zapisih, ki bi jih lahko šteli tudi med jezne, a se nam je zdelo smiselno opozoriti nanje kot na posebno kategorijo. Kot se sicer praviloma pokaže pri kvalitativni analizi, so podatki pogosto večdimenzionalni in visoko kontekstualizirani.

V analizi je omenjena skupina neveljavnih glasovnic⁶ najprej razdeljena v dve večji skupini: tiste z dopisanimi oziroma alternativni kandidati ter tiste z dopisanim besedilom, dodanimi risbami in s čačkami. Znotraj teh dveh skupin smo z odprtim kodiranjem – brez vnaprejšnjega analitičnega okvira – opravili podrobnejšo tematsko analizo, katere rezultat je tipologija različnih odzivov volivcev.

Dopisani oziroma alternativni kandidati

V primerjavi s predsedniškimi volitvami leta 2017 je bilo na volitvah v Evropski parlament leta 2019 na analiziranih neveljavnih glasovnicah bistveno manjše število oziroma odstotek dopisanih kandidatov; na slednjih le 22. Če se je na analiziranih predsedniških volitvah pokazala kar velika pahljača različnih dopisanih imen politikov, nekdanjih ali aktualnih, iz Slovenije ali tujine, sta se v tem pogledu na evropskih volitvah pojavila le dva politika: Josip Broz Tito in Janez Janša. Slednji je imel na primer na eni glasovnici dodano tudi besedilo, npr. partija Ivana vodje našga Janšeta, Janez Janša idol in heroj, Janez idol heroj in osvoboditelj Ivan Janša. Nekaj je bilo junaških, uporniških karakterjev; tu je

⁶ Tu velja metodološko opozorilo, da je na podlagi tega izbora tako dodatno analiziranih le 158 ali 6,7 % zbranih neveljavnih glasovnic, pri čemer je potrebno upoštevati tudi, da so nekatere glasovnice upoštevane večkrat, saj je na nekaterih prisotnih več kategorij, npr. dopisan kandidat in dopisan tekst ali dopisan kandidat in narisana risba.

že »standardni« in kar fonetično zapisani Čak Norris, ne umanjka pa tudi Robin Hood. Očitno volivci pri iskanju alternativnih kandidatov tudi na evropskih volitvah niso pozabili na risanke, (otroške) knjige oziroma stripe ter njihove junake, saj med dodanimi alternativnimi kandidati najdemo Spuži Kvadratnika, Jako Racmana in družino ter tudi Listo veselih smrkcev in Smrkete; tudi te smo lahko »srečali« na predsedniških volitvah. Sta pa bili dodani tudi dve alternativni stranki, ki so si ju volivci zaželeli, in sicer Slovenska nacistična stranka in Starodavna partija Egipta. Na podlagi nekaterih dopisanih kandidatov sklepava, da so volivci tudi na evropskih volitvah na kandidatne liste dopisovali »navadne« državljane, ki so verjetno njihovi znanci, prijatelji ali sorodniki.⁷ Zanimiva kategorija analiziranih neveljavnih glasovnic so t. i. abstraktni kandidati, ko volivci s svojim posegom na glasovnici v resnici razkrivajo osebne oziroma značajske (zlasti pozitivne) lastnosti ali uspehe, ki si jih želijo oziroma jih pričakujejo pri kandidatih na volitvah. Če je bilo na predsedniških volitvah leta 2017 kar nekaj takih dopisanih kandidatov, sva med analiziranimi glasovnicami na evropskih volitvah dve leti kasneje našli le eno tako glasovnico: »Sosedov Jože, samohranilec z minimalno plačo in dvema šoloobveznima otrokoma«.

Dopisano besedilo, dodane risbe oziroma čačke

Med analiziranimi neveljavnimi glasovnicami je bilo več (5,5 %) takih, ki so imele dopisano besedilo, dodano risbo ali čačko oziroma kombinacijo teh elementov. Kot smo videli, so nekateri avtorji za take glasovnice rekli, da razkrivajo pomembno protestno politiko volivcev, saj pogosto izražajo nezaupanje oziroma nezadovoljstvo s politiko, politiki, sistemom. Analiza te kategorije neveljavnih glasovnic razkriva heterogenost motivov, repertoarjev in naracije tovrstne protestne politike, ki se giblje od izražanja (sorazmerno) nevtralnih do negativnih oziroma jeznih in ciničnih občutkov, pa tudi vulgarnih izrazov. Analiza neveljavnih glasovnic za volitve v Evropski parlament leta 2019 je pokazala, da je izmed teh kategorij še najmanj izražanja (sorazmerno) nevtralnih občutkov, na primer: »najboljši – naj bo pošten Slovenija je samo ena«; »pazimo, da ne bomo brez kruha«; »none of the above«; »neveljavno«; »vedno volim napačnega«; »obljuba velika zguba«; »vsi navedeni nimajo mojega zaupanja«; »bolši jutri«; »Ko je ljudem dejal, naj ljubijo svojega bližnjega, so imeli polne trebuhe. Danes so stvari drugačne. Brecht«; »Proxy vote« (na prazni glasovnici po pošti); narisana slika igre »križci in krožci«; »Stoka!« (dodana slika smeška).

Bistveno več je bilo izražanja jeznih, kritičnih (pri teh dveh kategorijah je bila jeza oziroma kritika volivcev pogosto podkrepljena z dodanimi klicaji), tudi vulgarnih misli o kandidatih, njihovi ponudbi, politiki in politikih na splošno. Ko pogledamo te jezne, kritične oziroma vulgarne narative, vidimo, da so mnogi podobni tistim, izraženim na predsedniških volitvah leta 2017. Nekaj takih že znanih primerov izrazov jeze oziroma kritike: »Mafija!!«; »Lopovi«; »Barabe«;

⁷ Zaradi varovanja zasebnosti konkretnih imen ne navajamo.

»Sama banda«; »Bedaki!«; »Nobeden!!«; »Ne!«, »nihče od naštetih!«; »neveljavna glasovnica!«; »Banda lopovska!« V kar nekaj primerih so bile vidne navezave na specifično raven volitev ali nekatere kritike, pogosto prisotne v javnosti, o visokih prejemkih v evropskem prostoru: »Cigani evropski«; »Lenuhi paraziti samo za denar jim je«; »Požeruhi ste vsi!«; »Lopovi slovenski zanima vas veliki denar od delavcev moja 600 E plače«; »Pohlepneži«; »Vsi voluharji so zbrani!!!!«; »KO-RITARJI; ki jim je glavni cilj visoka plača ter lastna blaginja in ne SLOVENIJE!«; »dejte delat ne afne guncat 80000 socialcem vzemte, ukinte podporo, delat« (zadnje tri besede podčrtano); »25000 EUR 530 penzije«; »Sami ljubitelji evrov!«; »Vsi kandirajo za svoj žep! Lepa plača!«

Pri nekaterih glasovnicah je moč videti kombinacijo izražanja jeze oziroma kritike z besedilom in risbo, na primer besedilo »vsi ste«, zraven pa slika dveh pujsov.

Nekatera besedila pa razkrivajo bolj usmerjeno kritiko ali razočaranje nad ponujenimi kandidati na volitvah; npr.: »Kaj si dobrega storil-a za nas Slovence (Slovence podčrtano) – do sedaj«; »Žal nihče od vas ni vreden zaupanja!!!!«; »Ni primerneга kandidata! Zato nisem glasoval!«; »Noben kandidat ni izpolnil mojih pričakovanj!!!!«; »Nobeden si ne zasluži!«; »Mojega glasu si niso zaslužili«; »hvala nihče ni vreden zaupanja«; »Nobeden ni sposoben niti za sebe kaj šele za druge odločat!«; »Noben kandidat ni primeren«. Občasno pa je bilo moč videti tudi izražanje kritike sistema, npr.: »sistem nam laže«; »Nisem za EU!!!!«.

Med vulgarnimi narativi (ki jih sicer ni bilo veliko) znova izstopajo taki, ki so v kombinaciji s penisom (narisan, napisana beseda, tekst, ki jih vključuje).

SKLEP

Naša študija neveljavnih glasovnic je – za razliko od mnogih, ki so bile opravljene v tujini – kvalitativna študija, ki jo zaradi določenih omejitev lahko opišemo kot eksploratorno, a je ponudila številne uvide v kvalitativno značilnost neveljavnih glasovnic v Sloveniji.

Kvalitativna analiza približno petine od vseh neveljavnih glasovnic na volitvah v Evropski parlament leta 2019 je pokazala določeno raven nezaupanja, zlasti pa nezadovoljstva oziroma izražanja protestne politike volivcev, saj v kategorijo močnejšega izražanja protesta lahko umestimo približno 25 % analiziranih neveljavnih glasovnic (prečrtanih glasovnic, takih, ki so imele dopisane kandidate ali dodano besedilo oziroma risbo oziroma čačko). Uporabljeni repertoarji oziroma narativi volivcev razkrivajo vrsto protesta: nezaupanje oziroma nezadovoljstvo nad ponujenimi kandidati, a očitno zlasti jezo, kritiko politike ali/in politikov ter njihovega delovanja, pa tudi sistema. Ne pa tudi kritike demokracije kot oblike vladavine. V tem pogledu so imeli volivci podobna občutja tudi na predsedniških volitvah leta 2017, čeprav je bilo na slednjih moč zaznati večjo stopnjo protestne politike ter tudi širši diapazon repertoarjev in narativov izražanja protesta s pomočjo neveljavnih glasovnic. Vidimo pa še, da je bila na volitvah v Evropski parlament prisotna tudi šibkejša oblika protesta; v

to kategorijo lahko umestimo manj kot 10 % popolnoma praznih analiziranih neveljavnih glasovnic.

Naše ugotovitve, zlasti v kontekstu rezultata posvetovalnega referenduma junija 2024 o uvedbi možnosti oddaje preferenčnega glasu na volitvah v državni zbor (tako kot je ta možnost dana na volitvah v Evropski parlament), ponujajo tudi neke širše razmisleke oziroma opozorila, če do te uvedbe pride. Analizirane neveljavne glasovnice so na evropskih volitvah namreč pokazale, da je približno 10 % volivcev dosledno obkrožilo enega kandidata iz vsake od list (skoraj 60 % pa je obkrožilo več kandidatov). To kaže na veliko možnost neznanja ali zmote volivcev. Tako bi bilo ob uvedbi možnosti oddaje preferenčnega glasu tudi na volitvah v državni zbor potrebno povečano izobraževanje oziroma komunikacijska strategija (verjetno Državne volilne komisije, ki bi za to seveda morala prejeti tudi potrebne dodatne vire) in obveščanje volivcev o: a) spremembi strukture glasovnice; b) tem, kako oddati veljavno glasovnico. Bistveno višja volilna udeležba na volitvah v Evropski parlament leta 2024, kot je bila na predhodnih volitvah v to predstavniško telo, je verjetno povzročila tudi, da so se nekateri volivci prvič soočili z bolj kompleksno strukturo glasovnice, kot jim je poznana s predsedniških ali parlamentarnih volitev (na katerih je stopnja volilne udeležbe praviloma pomembno višja). To je lahko tudi ena od razlag povečanega deleža neveljavnih glasovnic v primerjavi s predhodnimi evropskimi volitvami (a ta vseeno bistveno ne odstopa od deleža neveljavnih glasovnic v obdobju 2004–2014).

LITERATURA

- Alvarez, Michael R., D. Roderick Kiewiet, in Lucas Nunez. 2018. »A Taxonomy of Protest Voting.« *Annual Review of Political Science* 21 (maj): 135–54. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-050517-120425>.
- Aron, Hadas, in Chiara Superti. 2022. »Protest at the Ballot Box: From Blank Vote to Populism.« *Party Politics* 28 (4): 638–50.
- Božičko, Vida. 2018. *Neveljavne glasovnice kot oblika protesta na primeru predsedniških volitev 2017 v Republiki Sloveniji*. Magistrsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani.
- Carrion-Yaguana, D. Vanessa, in Royce Carroll. 2024. »Invalid Ballots as Protest: Compulsory Voting and the Democratic Context in Ecuador.« *Political Behavior* 46: 2565–87 <https://doi.org/10.1007/s11109-024-09931-z>.
- Cohen, J. Mollie. 2018a. »A Dynamic Model of the Invalid Vote: How a Changing Candidate Menu Shapes Null Voting Behaviour.« *Electoral Studies* 53 (June): 111–21. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2018.04.015>.
- Cohen, J. Mollie. 2018b. »Protesting via the Null Ballot: An Assessment of the Decision to Cast and Invalid Vote in Latin America.« *Political Behaviour* 40 (2): 395–414.
- Cox, Loreto, in Carmen Le Foulon. 2024. »More Options, But Less Willing to Cast a Valid Vote: Evidence From Electoral Reform in Chile.« *Comparative Political Studies* 58 (3): 562–607. <https://doi.org/10.1177/00104140241237480>.
- Cunha Silva, Patrick, in Brian F. Crisp. 2022. »Ballot Spoilage as a Response to Limitations on Choice and Influence.« *Party Politics* 28 (3): 521–27.

- Driscoll, Amanda, in Michael J. Nelson. 2014. »Ignorance or Opposition? Blank and Spoiled Votes in Low-Information, Highly Politicized Environments.« *Political Research Quarterly* 67 (3): 547–61.
- Državna volilna komisija. 2024. Arhiv volitev. *Državna volilna komisija*, 20. julij 2024. <https://www.dvk-rs.si/>.
- Filli, Matej. 2022. *Neveljavne glasovnice v Sloveniji: Primer lokalnih volitev 2018*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani.
- Fossati, Diego, in Ferran Martinez I Coma. 2020. »Exploring Citizen Turnout and Invalid Voting in Indonesia: Two Sides of the Same Coin?« *Contemporary Politics* 26 (2): 125–46.
- Hill, Lisa, in Sally Young. 2007. »Protest or Error? Informal Voting and Compulsory Voting.« *Australian Journal of Political Science* 42 (3): 515–21.
- Krašovec, Alenka, Lars Johannsen. 2016. »Recent Developments in Democracy in Slovenia.« *Problems of Post-Communism* 63 (5/6): 313–22.
- Katz, S. Richard. 2000. »Functions of Elections.« V: *International Encyclopedia of Elections*, Richard Rose (ured.), 135–41. London: Macmillan.
- Kimball David C., in Martha Kropf. 2005. »Ballot Design and Unrecorded Votes on Paper-Based Ballots.« *Public Opinion Quarterly* 69 (4): 508–29.
- Kogovšek, Tina, in Alenka Krašovec. 2020. »Od Miki Miške, Tita in Damjana Murka do Igre prestolov in slovenskih košarkarjev: Analiza neveljavnih glasovnic na predsedniških volitvah 2017.« V: *Volilno leto*, Alenka Krašovec in Tomaž Deželan (ured.), 111–51. Ljubljana: FDV.
- Kouba, Karel and Jakub Lysek. 2019. »What Affects Invalid Voting? A Review and Meta-Analysis.« *Government and Opposition* 54 (4): 745–75.
- Lioy, Alberto. 2024. »I Would Prefer Not To: Establishing the Missing Link between Invalid Voting and Public Protest in Latin America.« *Latin American Politics and Society* 66 (1): 106–32.
- Lundell, Krister, in John Höglström. 2021. »Institutions or the Societal Setting? Explaining Invalid Voting in Local Elections in Sweden.« *Scandinavian Political Studies* 44 (3): 280–98.
- Lysek, Jakub, Tomas Lebeda in Karel Kouba. 2020. »Turning Out But Not Voting: Invalid Ballots in Post-Communist Parliamentary Democracies.« *Comparative European Politics* 18 (2): 190–214.
- McAllister, Ian, in Toni Makkai. 1993. »Institutions, Society or Protest? Explaining Invalid Votes in Australian Elections.« *Electoral Studies* 12 (1): 23–40.
- Martinez, Ferran I Coma, in Annika Werner. 2019. »Compulsory Voting and Ethnic Diversity Increase Invalid Voting while Corruption Does not: An Analysis of 417 Parliamentary Elections in 73 Countries.« *Democratization* 26 (2): 288–308.
- Moral, Mert. 2016. »The Passive-Aggressive Voter: The Calculus of Casting an Invalid Vote in European Democracies.« *Political Research Quarterly* 69 (4): 732–45.
- Mott, Rodney L. 1926. »Invalid Ballots Under the Hare System of Proportional Representation.« *The American Political Science Review* 20 (4): 874–82.
- Neuman, Lawrence W. 2006. *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*. Boston: Pearson.
- Obradovic-Wochnik, Jelena, in Alexander Wochnik. 2014. »Invalid Ballots and the »Crisis of Representative Democracy: Re-inventing Protest at the 2012 Serbian Elections.«. *East European Politics and Societies and Cultures* 28 (4): 808–35.
- Pachon, Monica, Royce Carroll, in Hernando Barragan. 2017. »Ballot Design and Invalid Votes:

- Evidence from Colombia.« *Electoral Studies* 48 (August): 98–110. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2017.05.005>.
- Power, Timothy J., in J. Timmons Roberts. 1995. »Compulsory Voting, Invalid Ballots and Abstention in Brazil.« *Political Research Quarterly* 48 (4): 795–826.
- Power, Timothy J., in James C. Garand. 2007. »Determinants of Invalid Voting in Latin America.« *Electoral Studies* 26 (2): 432–44.
- Stiefbold, Rodney P. 1965. »The Significance of Void Ballots in West German Elections.« *The American Political Science Review* 59 (2): 391–407.
- Superti, Chiara 2015. »Vanguard of the Discontents: Blank and Null Voting as Sophisticated Protest.« Working paper, Harvard University.
- Superti, Chiara. 2016. »The Blank and Null Vote. An Alternative Form of Democratic Protest?« Working Paper. <https://www.almendron.com/tribuna/wp-content/uploads/2018/04/blankasprotest-final.pdf>.
- Superti, Chiara. 2020. »Protesting with the Ballot: Diffusion of Methods of Electoral Protest in Spain.« *Electoral Studies* 65 (June): 102–39. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2020.102139>.
- Taylor, L. Steven. 2012. »Colombian Voters and Ballot Structure: Error, Confusion and/or 'None of the Above'.« *The Latin Americanist* 56 (4): 111–30.
- Tufis, Claudiu, Luciana Ghica in Bogdan Radu 2024. »Long-Term trends of Political Trust Dynamics (1980-2023).« *Harvard Dataverse*, V1. <https://doi.org/10.7910/DVN/7ETG2Q>.
- Uggla, Frederik. 2008. »Incompetence, Alienation, or Calculation? Explaining Levels of Invalid Ballots and Extra-Parliamentary Votes.« *Comparative Political Studies* 41 (8): 1141–64.
- Zulfikarpasic, Adélaïde (2001). »Le Vote Blanc: Abstention Civique ou Expression Politique?« *Revue Française de Science Politique* 51 (1/2): 247–68.

DISTRUST, DISCONTENT OR LACK OF KNOWLEDGE? QUALITATIVE ANALYSIS OF INVALID BALLOTS IN ELECTIONS TO THE EUROPEAN PARLIAMENT

Abstract. *Although what is an invalid ballot is understood in different ways in various studies, to an important extent an invalid ballot is also seen as a way of expressing voter protest. Qualitative analysis of invalid ballots at elections to the European Parliament in Slovenia reveals that voters also used them to express protest. In-depth analysis of the repertoires and narratives used shows particular distrust or dissatisfaction with the candidates on offer at the elections, and to an even greater extent anger, criticism regarding the system, politics and/or politicians and their attitudes. To a significantly smaller extent, these ballots were used to express criticism of democracy as a system. In this respect, the qualitative analysis of invalid ballots at European Parliament elections confirms several previous findings. However, certain data also point to the lack of knowledge or mistakes by voters while submitting a ballot with a more complex structure.*

Keywords: *invalid ballot, protest, elections, distrust, discontent, European Parliament, Slovenia.*